

**6D030100 – «Құқықтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алуға ұсынылған Кундакова Макпал Жанаткалиевнаның
«Көші-қон қылмыстылығына қарсы күрес проблемалары» атты
диссертациялық жұмысына
АҢДАТПА**

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі. Кәзіргі таңда дүние жүзінде әртүрлі жағдайлардың ықпалынан көші-қон ағымының бұрын-соңды болмаған өсуі орын алуда. Біріккен Ұлттар Ұйымының Көші-қон бойынша халықаралық ұйымының мәліметі бойынша 2019 жылы халықаралық көшіп-қонушылардың саны 272 миллион адамға жеткен. Көші-қон ағымының өсуіне белгілі бір аумақтағы әлеуметтік, экономикалық, саяси жағдайлар ықпал етуде.

Мұндай көші-қон ағымының өсуі бұрынғы Кеңес Одағы аумағында да орын алуда. Бұған себеп Украинадағы соғыс болып табылады. Оның ықпалын Қазақстандағы көші-қон жағдайынан көруге болады. 2022 жылдың қыркүйегінде орын алған Ресей Федерациясының азаматтарының көршілес елдерге жаппай көшуі Қазақстандағы көші-қон жағдайын елеулі түрде өзгертті. Қазақстан аумағына шамамен 400 мың Ресей Федерациясының азаматтары көшіп келген. 2022 жылдың қазан-желтоқсан айларының аралығында Ресей Федерациясының азаматтарымен 351 қылмыстық құқықбұзушылық жасалған, ал бұл 2022 есептік жылдағы Ресей Федерациясының азаматтарымен жасалған барлық қылмыстық құқықбұзушылықтардың 46,43 пайызын құраған. Бұл көшіп келуші шетел азаматтарымен жасалған қылмыстық құқықбұзушылықтардың жалпы қылмыстық жағдайға ықпалының бір көрінісі. Сонымен қатар Таяу Шығыстағы, Ауғанстандағы жағдайда бұрыннан еліміздің қауіпсіздігіне қауіп төндіруде. Атап айтқанда есептік 2022 жылы 96 халықаралық және аймақтық есірткі каналы жойылған, 32 заңсыз көші-қон каналының жол кесілген, терроризм мен діни экстремизмге қатысы бар 134 шетел азаматының ел аумағына кіруіне тосқауыл қойылған.

Жалпы статистикалық көрсеткіштер бойынша 2012-2014 жылдар аралығында шетел азаматтарымен және азаматтығы жоқ тұлғалармен жасалған қылмыстық құқықбұзушылықтар санымен салыстырғанда 2015 жылдан бастап аталған тұлғалармен жасалған қылмыстық құқықбұзушылықтар саны 0,63 пайызға өскен. 2015 жылы 2982 (жалпы қылмыстық құқықбұзушылық санының 2,75 пайызын құрады), 2016 жылы 3066(2,60 пайызы), 2017 жылы 3296(2,85 пайызы), 2018 жылы 3238 (2,99 пайызы), 2019 жылы 2597(2,61 пайызы), 2020 2963(2,11 пайызы), 2021 жылы 1654 (1,94 пайызы), 2022 жылы 1869 (1,90 пайызы) қылмыстық құқықбұзушылықтар жасаған. 2015 жылдан бастап ондай тұлғалармен жасалған қылмыстық құқықбұзушылықтар саны өсе бастаған бұл өсім 2019 жылға дейін жалғасты, ал COVID пандемиялық шектеулерін енгізуге байланысты 2019 жылдан бастап ондай қылмыстық құқықбұзушылықтар саны азая түскен. Ал егер 2008-2014 жылдар аралығындағы қылмыстар санымен (ең жоғарғы көрсеткіш 2393(2,04 пайыз) болған) салыстыратын болсақ 2015-2022 жылдар аралығында аталған тұлғалар санатымен жасалған қылмыстық құқықбұзушылықтар санының өсуін көрсетеді. Жоғарыда аталған жағдайлар көші-қон қылмыстылығымен күрес жүргізудегі орын алатын проблемаларды

тек криминологиялық аспектілерін ғана емес, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық аспектілерін кешенді зерттеуді қажет етеді.

Сонымен қатар көші-қон тәртібін бұзумен байланысты қылмыстық құқықбұзушылықтарды, атап айтқанда Қазақстан Республикасының шекарасын қасақана заңсыз кесіп өту (392-бап), заңсыз көші-қонды ұйымдастыру (394-бап) түріндегі қылмыстық құқықбұзушылықтарды белгілейтін нормалар жетілдіруді қажет етуде және осы аталған қылмыстық құқықбұзушылық құрамдарын саралау проблемаларына қатысты жүргізілген іргелі ізденістер жоқтың қасы.

Сондай-ақ қылмыстық құқықбұзушылық жасаған шетел азаматтарына және азаматтығы жоқ тұлғаларға қылмыстық жаза тағайындау бойынша проблемаларға қатысты да жүргізілген ғылыми ізденістер де жоқ.

Қазақстанның дүниежүзілік қауымдастыққа белсенді интеграциясы жағдайында көші-қон қылмыстылығымен тиімді күрес жүргізу маңыздылығын ескеретін болсақ, таңдалған зерттеу тақырыбының өзектілігін негіздейді.

Диссертациялық жұмыс тақырыбының зерттелу деңгейі. Көші-қон көп қырлы құбылысы ретінде әлеуметтану, демография, экономика, саясаттану, құқықтану және т.б. әртүрлі ғылым салаларының өкілдерінің ғылыми зерттеулерінің объектісі болып табылғандықтан, оның проблемалары әртүрлі тұрғыдан зерттелінді. Осындай зерттеушілер қатарында В.А. Ионцевті, А.У. Хомраны, Л.Л. Рыбаковскийді, Л.Л. Шамилеваны, Т.Н. Юдинаны және т.б. ғалымдарды қарастыруға болады.

Сонымен қатар көші-қонды құқықтық реттеудің проблемалары конституциялық, әкімшілік, қылмыстық құқық сияқты әртүрлі құқық салаларының ғалымдарымен зерттелген болатын. Атап айтқанда Т.Н. Балашовтың, Г.А. Хуриновтың, М.Р. Вокуевтың, В.А. Коробеевтің, Н.Н. Тоцкийдің және т.б. ғалымдардың ғылыми зерттеулерінің пәні болды.

Көші-қон қылмыстылығымен күрес жүргізу проблемалары кеңестік кезеңнен кейін ғана ғалымдардың ғылыми зерттеулерінің объектісіне айналды. Мұндай жағдайдың орын алуына тәуелсіздік алған мемлекеттердің дүниежүзілік интеграциялық процеске ұмтылысы, тұрғындарының сыртқа көшіп-қонуына еркіндіктің берілуі салдарынан көшіп-қону процесінің белсендене түсуінен пайда болған жаңа құбылыс көші-қон қылмыстылығы себеб болды.

Бұл қылмыстылықпен күрес жүргізудің проблемаларын шетелдік ғалымдар да, отандық ғалымдар да зерттеп, осы проблемаға қатысты өздерінің ғылыми көзқарастарын қалыптастырған болатын. Көші-қон қылмыстылығымен күрес жүргізудің проблемаларына арнайы диссертациялық деңгейде зерттеу жүргізген шетелдік ғалымдардың ішінде К.А. Алчибековты, Н.Р. Асмандиярованы, М.Н. Ахмедовты, Э.Р. Байбуринаны, В.Н. Балыковты, К.И. Богомолваны, К.В. Дядюнді, Э.Б. Магомедовті, С.Е. Метелевті, А.В. Моринді, П.А. Насуровты, И.Е. Нежибецкаяны, А.А. Иллюкті, А.К. Есаянды, П.Н. Кобецті, Ю.А. Кашубаны, Э.Х. Кахбулаеваны, Р.К. Кечеруковты, Л.Р. Рашитовты, А.Н. Сандугейді, Д.А. Соколовты, Т.Н. Уторованы, А.Н. Шкилевті және т.б. атап кетуге болады.

Ал отандық ғалымдардың ішінен А.Б. Балабекованы, Р.Е. Жансараеваны, М.И. Журиновты, Д.Б. Қайназарованы, Т.М. Нарикбаевты атап кетуге болады. Бұл аталған ғалымдар көші-қон қылмыстылығы проблемаларын әртүрлі тұрғыдан зерттеді, алайда бұл ғылыми ізденістердің барлығы 2003-2007 жылдар аралығында жүргізілгендігін ескеру қажетті.

Тек 2022 жылы ғана Р.Э.О. Маммадов көшіп-қонушылардың қылмыстылығына қарсы күрестің криминологиялық қырларын өзінің ғылыми жұмысында зерттеген болатын.

Бұл жүргізілген зерттеулерге қарамастан көші-қон қылмыстылығымен күрес жүргізудің қылмыстық құқықтық қырлары және криминологиялық қырларының кейбір проблемалары зерттелмеген. Сонымен қатар аталған қылмыстылық түрін құрайтын жекелеген қылмыстық құқықбұзушылық түрлерін белгілейтін ережелер әрі қарай жетілдіруді қажет етеді.

Диссертациялық зерттеудің объектісін Қазақстан Республикасының аумағында шетел азаматтарымен және азаматтығы жоқ тұлғалармен жасалатын, сондай-ақ оларға қарсы жасалатын қылмыстық құқықбұзушылықтарға қарсы күрес жүргізу аясында орын алатын қоғамдық қатынастар құрайды.

Диссертациялық зерттеудің пәні көші-қон қатынастарын реттейтін қолданыстағы нормативтік құқықтық актілердің, қолданыстағы Қылмыстық заңның, көші-қон аясындағы қылмыстылықпен күрес жүргізу бойынша халықаралық конвенциялардың, халықаралық келісім-шарттардың, қолданысы тоқтаған нормативтік құқықтық актілердің ережелерінен, көші-қон қылмыстылығымен күрес жүргізу проблемалары бойынша жүргізілген ғылыми ізденістерден, сот-тәжірибе материалдарынан тұрады.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Бұл зерттеудің мақсаты көші-қон қылмыстылығына қарсы күрес жүргізу барысында орын алатын келелі мәселелерді талдау және аталған қылмыстылық түрімен күрестегі қылмыстық құқықтық және криминологиялық шараларды жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар қалыптастыру болып табылады.

Осы алға қойылған мақсатқа жету келесідей міндеттерді қою арқылы жүзеге асады:

- көші-қон аясында орын алатын бірқатар ұғымдардың түсінігін қалыптастыру;
- көші-қон тәртібін бұзумен байланысты қылмыстық құқықбұзушылықтарды саралаумен байланысты орын алатын проблемаларды зерттеу және көші-қон тәртібін бұзумен байланысты қылмыстық құқықбұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылық белгілейтін нормаларды жетілдіру бойынша ұсыныстар жасау;
- көші-қон қылмыстылығымен тиімді күрес жүргізу үшін кейбір іс-әрекеттерді криминализациялау мәселелерін талдау;
- шетел азаматтарына және азаматтығы жоқ тұлғаларға қылмыстық жаза тағайындау бойынша проблемаларды зерттеу және аталған тұлғаларға қылмыстық жаза тағайындауды белгілейтін нормаларды жетілдіру бойынша ұсыныстар жасау;
- көші-қон қылмыстылығының жағдайын, сандық және сапалық құрамын,

даму үрдісін талдау;

- шетел азаматтарымен және азаматтығы жоқ тұлғалармен жасалған қылмыстық құқықбұзушылықтардың жағдайын, сандық және сапалық құрамын, даму үрдісін талдау;

- көші-қон қылмыстылығын алдын алу бойынша проблемаларды талдау және көші-қон қылмыстылығын алдын алу шараларын жетілдіру бойынша ұсыныстар жасау.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы. Осы диссертациялық жұмыс көші-қон қылмыстылығына қарсы күрес жүргізудің проблемаларының қылмыстық құқықтық жағын және криминологиялық жағын кешенді түрде зерттеуден тұратын алғашқы ғылыми еңбек болып табылады. Сонымен қатар «көші-қон», «заңсыз көші-қон», «криминалдық көші-қон» ұғымдарына авторлық анықтама берілген, көші-қон қатынастары реттейтін ережелерді бұзғандығы үшін қылмыстық жауаптылық белгілейтін ҚР Қылмыстық заңының нормаларын жетілдіру бойынша, қосазаматтыққа ие тұлғаларға қылмыстық жауаптылық белгілеу бойынша ұсыныстар жасалған.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар

1) «Көші-қон», «заңсыз көші-қон», «криминалдық көші-қон» ұғымдарына авторлық анықтама берілген;

2) ҚР Қылмыстық заңын жетілдіру мақсатында ҚР-ның Мемлекеттік шекарасын қасқана заңсыз кесіп өту түріндегі қылмыстық құқықбұзушылығы үшін қылмыстық жауаптылық белгілейтін ҚР ҚК-нің 392-бабына өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылды;

3) «Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасына келуіне шақыруларын ресімдеу, шақыруларын келісу, Қазақстан Республикасының визаларын беру, күшін жою, қалпына келтіру, сондай-ақ олардың қолданылу мерзімдерін ұзарту және қысқарту қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрінің м.а. 2016 жылғы 24 қарашадағы №11-1-2/555 және Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2016 жылғы 28 қарашадағы №1100 бірлескен бұйрығының ережелерін жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды;

4) ҚР Қылмыстық заңын жетілдіру мақсатында заңсыз көші-қонды ұйымдастыру түріндегі қылмыстық құқықбұзушылығы үшін қылмыстық жауаптылық белгілейтін ҚР ҚК-нің 394-бабына өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылды;

5) қолданыстағы Қылмыстық заңға қосазаматтық үшін қылмыстық жауаптылық белгілейтін нормалар енгізу ұсынылды.

6) шетел азаматтарына және азаматтығы жоқ тұлғаларға қылмыстық жаза тағайындауды белгілейтін Қылмыстық заңның нормаларын жетілдіру бойынша ҚР ҚК-нің 51 және 81-бабына өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылды.

7) шетел азаматтарымен және азаматтығы жоқ тұлғалармен жасалған қылмыстық құқықбұзушылықтардың криминологиялық сипаттамасы және қылмыскер шетел азаматы мен азаматтығы жоқ тұлғаның жеке басының криминологиялық мінездемесі жасалды.

Диссертациялық зерттеудің әдіснамалық негіздері. Зерттеу жүргізу

барысында қоғамда орын алып жатқан құбылыстарды танудың жалпы философиялық әдісі; талдау, синтездеу сияқты жалпы ғылыми әдістер; статистикалық талдау, салыстырмалы-құқықтық, тарихи-құқықтық, құрылымдық-қызметтік, топтастыру, жалпылау сияқты жеке ғылыми әдістер қолданылды.

Диссертациялық зерттеудің теориялық негізін көші-қонды көп қырлы құбылысы ретінде зерттеген ғалымдардың ғылыми еңбектері, сонымен қатар көші-қон қылмыстылығымен күрес жүргізу проблемаларын қарастырған ғалымдардың ғылыми еңбектері құрады.

Диссертациялық зерттеудің нормативтік негіздерін ҚР Конституциясы, халықаралық конвенциялар, көші-қон мәселелері бойынша мемлекетаралық келісімдер, қолданыстағы ҚР Қылмыстық кодексі, көші-қон аясындағы қатынастарды реттейтін заңдар мен заңға сәйкес нормативтік құқықтық актілері құрады.

Зерттеудің эмпирикалық негіздері. ҚР Жоғарғы Сотының ресми сайтындағы сот актілері банкісіндегі 2015-2023 жылдар аралығында сотпен шығарылған заңды күшіне енген сот үкімдері, ҚР Бас Прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есеп бойынша Комитетінің «Қамқор» жүйесіндегі 2008-2022 жылдар аралығында қылмыстық істер және әкімшілік істер бойынша қалыптасқан статистикалық мәліметтер, 300 астам қылмыстық істер зерделенді.

Зерттеу нәтижелерінің теориялық және тәжірибелік маңызы. Зерттеу барысында қол жеткізілген ғылыми нәтижелерді көші-қон қылмыстылығына қарсы күрес жүргізу проблемаларына қатысты болашақта жүргізілуі мүмкін ғылыми зерттеу жұмыстарында қолдануға болады. Сонымен қатар ғылыми нәтижелерді құқықтану бағытындағы мамандарды дайындау мақсатында бірқатар оқу пәндерін оқыту кезінде қолдануға болады. Көші-қон қызметі органдарының, жалпы құқыққорғау органдарының қызметкерлерінің біліктілігін арттыру бойынша өткізілетін іс-шараларда қолдануға болады.

Зерттеу нәтижелерін заңшығармашылығы қызметінде, атап айтқанда ҚР Қылмыстық кодексінің сәйкес нормаларын жетілдіру мақсатында, жекелеген қылмыстық құқықбұзушылықтарды саралау бойынша сот-тергеу тәжірибесінде қолдануға болады.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі. Диссертациялық зерттеу барысында алынған ғылыми нәтижелер алыс шетелдегі және Қазақстан аумағында өткізілген халықаралық деңгейдегі ғылыми жиындар бойынша қалыптастырылған жинақтарда, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитетімен тізімі белгіленген ғылыми журналдарда, Web of Science базасына кіретін ғылыми журналында ғылыми мақала ретінде жарияланды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы және көлемі. Диссертациялық жұмыстың құрылымы бір бірімен қисынды байланыстағы кіріспе бөлімнен, сегіз тараушаны біріктіретін екі тараудан, қорытынды бөлімнен және пайдаланылған дерек көздер тізімінен тұрады. Жұмыстың көлемі 134 бетті қамтиды.